

liyata sahiptir. Destan kahramanı Köroğlu ve destanın menşei hakkında çok çeşitli görüşler vardır. Faruk Sümer, arşiv vesikalarına dayanarak Köroğlu'nun XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşadığını ortaya koymuştur (TDA, s. 9-46). Köroğlu destanının birçok kolu vardır; ayrıca Gürcü, Ermeni ve Tacikler arasında da Köroğlu'nun şiirleri Türkçe olarak söylenmektedir. Köroğlu bu destanda hem kahraman bir cengâver, hem de saz çalır şiir söyleyen bir âşiktir. Bu durum, birden fazla Köroğlu'nun aynı kişinin şahsında birleştirildiği ihtimalini düşündürmektedir. Ancak Köroğlu destanı kollarının hepsinde olaylar birbirine bağlanarak belirli bir şema içinde anlatılmakta ve destan daireleri devam etmektedir.

Önemini giderek kaybeden destan geleneği günümüz Türkiye'sinde kısmen yaşamakta, eski destanlar halk arasında zaman zaman söylendiği gibi az da olsa toplumu etkileyen bazı mutlu olaylar ve sel, deprem gibi felâketler halk şairlerince destan haline getirilerek basılmaktadır. Bunlar aynı zamanda destanı ezgiyle söyleyen kimseler tarafından özellikle halkın toplu bulunduğu yerlerde okunarak satılmaktadır. Ayrıca bazı tanınmış yazar ve şairler, daha çok önemli tarihî olayları yeniden nazma çekerek sunî destan tarzında eserler meydana getirmektedirler. Türk edebiyatında bu şekilde kaleme alınmış birçok destan vardır. Meselâ Rıza Nur, *Oğuz Kağan Destanı* öteki Türk destanlarından alınan parçalarla zenginleştirerek *Oughouz-nâme* adıyla neşretmiştir (Kahire 1928). Gerçek anlamda Ergenekon'dan çıkıştan Oğuz Kağan'ın ölümüne kadar destanı Türk tarihinin nazma çekilmesiyle oluşan bu eser 6100 mısradan fazladır. Halûk Nihat Pepeyi'nin *Çanakka-le* (Ankara 1938) ve *Millî Mücadele Destanı* (İstanbul 1940), Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Üç Şehitler Destanı* (İstanbul 1949) ve *İstiklâl Savaşı* (İstanbul 1951), Mehmed Çavuşoğlu'nun *Ulubatlı Hasan Destanı* (İstanbul 1959), Yahya Kemal Beyatlı'nın "Selimnâme" (*Eski Şiirin Rüzgârıyla* adlı eserin içinde, İstanbul 1962), M. Necati Sepetçioğlu'nun *Yaradılış ve Türeyiş* (Ankara 1965), N. Yıldırım Gençosmanoğlu'nun *Malazgirt Destanı* (İstanbul 1971), Basri Gocul'un üç kitaptan oluşan *Oğuzlama* (Bursa 1971) adlı eserleri Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış sunî destanların en önemilileridir. Bilhassa Basri

Gocul, 10.274 mısradan oluşan *Oğuzlama* adlı eseriyle bu türün oldukça başarı bir örneğini ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâtî't-Türk Tercümesi, I, 159, 160, 343, 466, 486; III, 413 vd.; *Burhân-ı Kâti Tercümesi* (İstanbul 1212), s. 273; Tahir-ül Mevlî, *Edebiyat Lûgâtı*, İstanbul 1973, s. 34; G. Vapereau, *Dictionnaire Universel des Litterature*, Paris 1876, s. 716-718, 1463-1464; Ebû'l-Gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk* (nşr. Rıza Nur), İstanbul 1925; Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul 1339, s. 57 vd.; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1981), s. 42, 48, 158-159; a.mlf., "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/28 (1943), s. 425 vd.; Ali Canip [Yöntem], *Epope*, İstanbul 1927, s. 1-23; Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, İstanbul 1928, s. 247-257, 277-282; Rıza Nur, *Oughouz-nâme*, Kahire 1928; Çankırılı Ahmet Tal'at, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevî*, İstanbul 1928, s. 62 vd.; Pertev Naili [Boratav], *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931, tür.yer.; Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ankara 1935, s. 135; a.mlf., *Türk Efsaneleri*, İstanbul 1943, s. 74; W. Bang - G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936; M. Fahrettin Kirzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 1952; Erol Urfalı, *Türk Destanları Bibliyografyası* (mezuniyet tezi, 1967), İÜ Ed.Fak. Tarih Bölümü, Genel Kitaplık, nr. 905; Georges Dumézil, *Mythe et épopee*, Paris 1968-73, I-III; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türkler*, İstanbul 1969, s. 91-101; Cahit Tanyol, *Kuruluş ve Fetih Destanı*, İstanbul 1969; M. Necati Sepetçioğlu, *Yaratılış ve Türeyiş*, İstanbul 1969; Banarlı, *RTET*, I, 1-39; Behçet Kemal Çağlar, *Malazgirt Zaferinden İstanbul'un Fethine*, İstanbul 1971; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Ankara 1971, tür.yer.; Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, *Malazgirt Destanı*, İstanbul 1971; A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Resideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlil*, İstanbul 1972; Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, İstanbul 1972; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Bey Teşkilâtı - Destanları*, Ankara 1972, s. 373-422, 532; a.mlf., "Oğuzlara Ait Destanı Mahiyetinde Eserler", *DTCF*, XVII/3-4 (1961), s. 359-456; a.mlf., "Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demircioğlu ile İlgili Vesikalar", *TDA*, sy. 46 (1987), s. 9-46; Ali Öztürk, *Çağları İçinde Türk Destanları* (başki yeri yok), 1980, tür.yer.; a.mlf., *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 170 vd.; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 315-333; Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar - 3: Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985, s. 204; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, I, 69 vd.; II (1991), s. 199 vd.; Ahmet Şükrü Esen, *Anadolu Destanları* (haz. Pertev Naili Boratav), Ankara 1991; M. F. Grenard, "Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarihi" (trc. Osman Turan), *Ülkü*, sy. 74, İstanbul 1939, s. 145-154; sy. 79 (1939), s. 47-52; sy. 80 (1939), s. 153-160; sy. 82 (1939), s. 343-350; sy. 83 (1940), s. 429-436; Faruk K. Timurtaş, "Türk Destanları", *TK*, sy. 33 (1965), s. 577-582; Şükrü Elçin, "Türk Dilinde 'Destân' Kelimesi ve Mefhumu", a.e., sy. 61 (1967), s. 158-167; Sadık Tural Kemaloğlu, "Millî Destanlarımız Üze-

rine", a.e., sy. 90 (1970), s. 388-399; Kemal Eraslan, "Manzum Oğuznâme", *TM*, XVIII (1976), s. 169-246; Kâzım Yetiş, "Başını Vermeyen Şehit Destanı", *KAM*, VII/4 (1978), s. 52-68; Yusuf Çotuksöken - M. Sabri Koz, "Destan", *TDEA*, II, 263-271; Yavuz Akpınar, "Manas Destanı", a.e., VI, 130-133; Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *DİA*, V, 204-205; a.mlf., "Dânişmendnâme", a.e., VIII, 478-480.

KÂZIM YETİŞ

Fars Edebiyatında Destan. Zengin bir destan edebiyatı ile İslâm dünyasına katılan İran, bu sayede sadece diğer müslüman milletlere kendi destanlarını benimsetmekle kalmamış, aynı zamanda tarih ve kültürünü de tanıtmaya imkânı bulmuştur. Nitekim Zaloğlu Rüstem gibi birçok destan kahramanı Araplar ve Türkler arasında da sevilmiş ve rağbet görmüştür. Özellikle Türkler arasında sadece bu destan kahramanları değil destanlaştırılmış İran şahları da adları Türk hükümdarları tarafından alınacak kadar benimsenmiştir (Keykâvus, Keyhusrev gibi). İran destanlarının Türk dünyasında bu kadar tutunmasında, bu iki milletin komşu oluşlarının ve pek çok yerde iç içe yaşamalarının da etkisi bulunmakta ve zaman zaman aralarında baş gösteren savaşların her iki yanda da yeni destanların doğmasına yol açtığı görülmektedir.

İran destanları, İran halkının Hintliler'le birlikte tek bir millet oluşturdukları dönemde (İndo-İranian) başlar ve Hintliler'den ayrılmalarından (m.ö. XV. yüzyıl) sonra da devam eder; dolayısıyla bu destanları ayrılmadan önce ve sonra meydana gelenler olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. İranlılar'ın ve Hintliler'in tek millet oldukları dönemlerde dil ve inançları gibi destanları da birdi. İranlılar milâttan önce 1400'lerde, genellikle ortak vatanları olduğu kabul edilen Orta Asya'dan güneye doğru göç etmeye başladıklarında Soğd, Merv, Herat, Kâbil ve diğer bölgeleri hâkimiyetleri altına almak için buralardaki insanlarla çarpışmak zorunda kaldılar ve bu savaşlar ilerideki İran destanlarına devlerle yapılan savaşlar şeklinde yansdı. Daha sonraları, gerek kendi yayılmaları gerekse yerleştikleri bölgelere vuku bulan düşman saldırıları sırasında çoğunluğunu Türkler'in meydana getirdiği komşu kabilelere karşı verdikleri savaşlar yine çeşitli destanların teşekkül etmesine sebep oldu. İran'a göç eden gruplar eski destanlarını da beraberlerinde ge-

tirdiler. Ancak Hindistan'a göç eden diğer gruplar arasında da yaşamaya devam eden bu destanlar, her iki yanda zaman, çevre ve değişen dinlerin etkisiyle birbirinden farklı biçimler aldılar. Meselâ aynı zamanda birtakım dinî niteliklere de sahip bulunan efsanevî hükümdar Tahmûras'ın oğlu Cem veya Cemşid, İran destanlarında birçok sanat ve mesleğin mücidi olarak tanınmış önemli bir hükümdarken Hint destanlarında Yem (Yima) adında bir tanrıdır ve babası da tanrı Vivasvent'tir (Vivanhant).

Aşkanîler (Arsakid hânedanı, Partlar) dönemine (m.ö. 250 - m.s. 225) gelinceye kadar İranlılar'ın millî destanlarının esasını mitolojiler, tarihî olaylar, kahramanların serüvenleri ve Hintliler'le yaşanan ortak dönemin izleriyle bunlara halkın yaptığı katkılar oluşturur. Partlar'ın son yıllarında destanlar parça parça veya bir bütün halinde yazılacak duruma geldi. Onları takip eden Sâsânîler döneminde (225-651) destana karşı ilginin daha da arttığı görülür. Sâsânîler bir yandan Zerdüştiliği yeniden canlandırmak için Avesta'yı yeni bir düzene sokarak çevreye tanıtmak, bir yandan da doğu ve batıdaki düşmanlarına karşı vatanperverlik duygusunu güçlendirmek amacıyla destanları yazıya geçirmeye çalıştılar. Ağızdan ağıza dolaşagelen destanların çoğunluğu, kaynağını büyük ölçüde destanî unsurlar ihtiva eden Avesta'da buluyordu. Avesta'nın düzenli bir şekle sokulmasına kadar sözlü olarak gelen rivayetler de bu yazılı derlemeler içinde yer aldı ve yazım sırasında destanın gereği olarak eski dinî, millî ve tarihî olaylar gerçekmiş gibi gösterildi. Bu çalışmalarla, içindekilerin sadece üçte ikisi hâfizalarda kalmış olan Avesta'nın dağılan ve kaybolan parçaları bulunarak bir araya getirildiyse de kitap Arap istilâsı ile ikinci defa dağıldı. Buna rağmen dağılan metnin sonraki İran millî destanlarının oluşumunda önemli rol oynadığı görülmektedir. Avesta'nın bu konudaki başlıca bölümleri Yesna ile ona bağlı olan Yeşt adındaki kısımlardır. Yesna'yı meydana getiren yetmiş iki fasıldan İran tarihi ve destanlarıyla ilgili olanlar 5, 8-9, 12, 13, 14-15, 17, 18 ve 19. fasıllardır. Bunlardan özellikle 9. fasılda, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde anlatılan Cemşid, Dahhâk, Feridun, Gerşâsb, Nüder, Agriras, Efrâsiyâb, Siyavuş ve Câmâsb gibi hükümdar ve kahramanların hemen hepsinin adlarına rastlanır. Ancak bu ki-

şiler arasında bazı rol farklılıklarının olduğu görülür; meselâ *Şehnâme*'de mutlak bir hükümdar olan Geyûmert Avesta'da ilk insandır. Avesta'nın bu bölümünde Geyûmert'ten başlayıp Gerşâsb hânedanına kadar gelen bütün İranlı ve yabancı ünlü hükümdarlarla kahramanlara ait destanî rivayetler yer almaktadır. Yazıya geçirilen bu destanlar, Sâsânîler döneminin özellikle sonuna doğru büyük ilgi gördü ve destan kahramanlarının adları halk arasında yayıldı; hatta bazı müzik makamlarına dahi genc-i Kāvûs, genc-i Efrâsiyâb gibi adlar verildi. Halkın bu ilgisini gören yazarlar şifahî rivayetleri yazıyla tesbite hız verdiler. VIII ve IX. yüzyıllara kadar süren bu tesbitler sonunda meydana gelen eserler Araplar tarafından da büyük rağbet gördüğü için bir süre sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Bu destanlar içinde bazı ufak değişikliklerle birkaç kişiye birden mal edilen parçalara da rastlanır. Ahamenî hânedanının kurucusu Küros'un (m.ö. 559-529) bir şahin, ünlü kahraman Rüstem'in babası Zâl-i Zerd'in simurg, Sâsânî hânedanının kurucusu Erdeşir-i Bâbekân'ın (225-240) çobanlar tarafından büyüülmesi birbirine benzeyen motiflerdir.

Sâsânîler döneminde Pehlevî diliyle yazılmış bulunan din dışı eserlerin çoğu İslâm'ın ilk dönemlerinde varlıklarını korudular. Bunlardan günümüze kadar gelmiş olanların en eskisi, Ercâsb ve Güşâsb adlı iki kişinin savaşını anlatan *Yâdigâr-i Zerîr* veya *Âyât-kâr-i Zerîrân*'dır. Yazma nüshalarının bazılarında *Şehnâme-i Güşâsb* adı görülen bu eserin Firdevsî'nin *Şehnâme*'siyle sıkı ilişkili olduğu ve ayrıca aslının Grekçe bir kitaba dayandığı anlaşılmaktadır. Alman müstecriklerinden Geiger'in Almanca çevirisini yayımladığı (Leiden 1888) bu destanın dışında, yazıya geçirildikleri bilinen fakat çoğu kaybolup sadece Türk halk edebiyatı kitapları gibi bazı eserler arasında adlarına rastlanan İran destanlarının başlıcaları şunlardır:

Kârname-i Erdeşir-i Bâbekân. Destanın konusunu I. Erdeşir'in hal tercümesiyle Sâsânî hânedanını nasıl kurduğu oluşturmaktadır. Pehlevî dili ve yazısı ile kaleme alınan eser birçok defa yayımlanmış (Uppsala 1928; Tahran 1309 hş., 1318 hş.), Nöldeke tarafından da Almanca'ya tercüme edilmiştir (Göttingen 1878).

Dâstân-ı Behrâm-ı Çubîn. Aslı ve Emevî hükümdarlarından Hişâm b. Abdülme-

lik'in (724-743) kâtibi Cebele b. Sâlim b. Abdülazîz tarafından yapılan çevirisi günümüze kadar gelmeyen bu eserin *Kârname-i Erdeşir-i Bâbekân*'a benzediği tahmin edilmektedir.

Dâstân-ı Rüstem ü İsfendiyâr. Yalnız aslının ve Cebele b. Sâlim tarafından yapılan Arapça çevirisinin adı bilinen eser, daha sonra gelen mensur *Şehnâme* yazarlarınca tanınmakta ve Hz. Peygamber döneminde de Araplar arasında sözlü olarak nakledilmektedir.

Dâstân-ı Pîrân-ı Veyse. Kaynaklardan öğrenildiğine göre konusu, savaşlarda akıllıca tedbirleriyle ün kazanmış olan Efrâsiyâb'ın kumandanlarından Veyse oğlu Pîrân'ın serüvenleridir.

Kitâb-ı Seksikîn. Yazılışına türlü şekillerde rastlanan bu ad, "serân-ı Segistân"ın (Sicistan reisleri) bozulmuş şekli olup destanın aslı ve İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) tarafından yapılan Arapça çevirisi günümüze ulaşmamıştır. Adından, ünlü Sistanlı kahraman Rüstem-i Zâl ile ilgili destanlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Kitâb-ı Peykâr. Yine aslı ve İbnü'l-Mukaffa' tarafından yapılan Arapça çevirisi bugüne kadar ele geçmeyen bu eserin konusunu da İsfendiyâr ile İranlılar'ın Turanlılar'la yaptıkları savaşlar oluşturmaktadır. Bunların dışında, Sâsânîler döneminde yazılan ve daha sonra Arapça'ya çevrilen eserler arasında *Mezdeknâme*, eski İran hükümdarlarından adaletiyle ünlü Enûşirvân'la (531-579) ilgili *Kitâbü't-Tâc* (İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapça'ya çevrilmiştir), *Şehnâme*'de yanıklarına rastlanan *Dâstân-ı Şehrberâz bâ Pervîz*, *Dâstân-ı Dârâ ve Büt-i Zerîr*, yine İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapça'ya çevrilen ve Enûşirvân'la ilgili olduğu adından anlaşılan *Kârname-i Enûşirvân*, Ali b. Ubeyde er-Reyhânî'nin Arapça'ya çevirdiği *Lohrâsbname* ve *Nâme-i Tenser*, haklarında pek az bilgi bulunan diğer destan kitaplarıdır.

Sâsânîler döneminden kalma din dışı eserlerden başka büyük ölçüde destanî unsurlar ihtiva eden günümüze kadar ulaşabilmiş dinî nitelikte kitaplar da vardır. Bunların başında iki cildi kaybolmuş dokuz ciltlik *Denkert* gelir. Asıl adı *Zendâkâsîh* olan bu eserin III. cildi Cemşid'e karşı Dahhâk'ın ayaklanması, VII. cildi yaratılış efsanesi, Geyûmert, Siyâmek, Hüşeng vb. hakkında bilgiler vermektedir. Diğer bir eser, başlangıçtan Sâsânî-

ler dönemine kadar efsanevi İran tarihini içine alan *Bundahišn*'dir. Bunların dışında yaklaşık aynı nitelikte olan *Dâstân-ı Dînîk*, *Erdâvîrâfnâme*, *Mejnûk Hîred*, *Âyinnâme*, *Kitâbü's-Şaver* anılabilir.

Sâsânîler döneminin tarihî bilgiler veren eserleri arasında en önemlisi, sonradan birçok müellife de kaynaklık etmiş bulunan *Hudâynâme*'dir. Eski İran şahları ve onların dönemlerindeki olaylar hakkında destanî nitelikte bilgi veren bu eser Sâsânîler'in son yıllarında yazılmıştır ve asıl adı Pehlevîce *Hûtây-nâmek*'tir. Tamamıyla şehnâme niteliğinde bir eser olan *Hudâynâme* de Ge-yûmert'ten başlayıp son Sâsânî hükümdarı III. Yazdicerd döneminin (632-651) sonuna kadar gelir. Geniş çapta efsanevi nitelik taşıyan bu tarih kitabında millî ve dinî destanlar önemli bir yer tutar. Buradaki destanların kökeni büyük ölçüde Avesta'ya ve sözlü rivayetlere dayanır. Bu kitabın Pehlevîce metni Abdullah b. Mukaffa' tarafından *Siyerü'l-mülûk*'i *Fürs* veya *Siyerü'l-mülûk* yahut *Târîh-i Mülûk*'i *Fürs* adlarıyla Arapça'ya çevrilmiştir. Sonraları bu çevirinin çoğaltılan nüshaları arasında farklar meydana geldiği gibi başka mütercimler tarafından yapılan tercümeler arasında da farklılıklar oluşmuştur. Eserin İslâm dünyasında büyük rağbet görmesi, ayrı ayrı on mütercim tarafından Arapça'ya tercüme edilmesinden anlaşılmaktadır. Zaman içinde tercümelerin şöhret ve revaç bulmasından dolayı kitabın Pehlevîce aslı ortadan kaybolmuş ve eser yalnız Arapça olarak varlığını korumuştur. *Hudâynâme* İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-ahbâr*'ı, Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-ıvâl*'i, Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ü, Ebû Ali Bel'amî'nin *Terceme-i Târîh-i Taberî*'si, Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb* ile *et-Tenbih ve'l-ısrâf*'ı, Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin *Târîhu sinî mülûki'l-arz*'ı, Hüseyin b. Muhammed es-Selâlibî'nin *Gureru aḥbârî mülûki'l-Fürs*'ü, Bîrûnî'nin *el-Âsârü'l-bâkıye*'si ve Firdevsî'nin *Şehnâme*'si gibi birçok kitapta İran tarihi hakkında verilen bilgilerin başlıca kaynağını oluşturmuştur.

Hudâynâme'nin yanında, Arapça'ya çevrilen veya çevrilmeyen diğer Sâsânî dönemi eserlerinden faydalanılarak *Ahd-i Erdeşîr*, *Vîs ü Râmîn*, *Şervîn ü Huzîn*, *Pîrûznâme*, *Abbâs-i Behmen*, *Baḥtiyârname* gibi başka destanlar da yazılmıştır. İranlı müellifler, gerek şifa-

hî gerekse yazılı yolla gelen ve kendileri için bir övünç vesilesi olan rivayetleri, Sâsânîler dönemi *Hudâynâme*'sini yahut "siyerü'l-mülûk" denilen onun Arapça çevirilerini taklit etmek suretiyle "Şehnâme" veya büyük kahramanların adına izâfetle verilmiş "Gerşâsbnâme" ve "Ferâmerznâme" gibi isimler taşıyan kitaplar haline getirdiler. Bu konuda eser veren ilk müellif Ebû'l-Müeyyed-i Belhî'dir. Onu Ebû Ali Muhammed b. Ahmed el-Belhî takip etmiş, arkasından Horasan (Tüs) Valisi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk (ö. 350/961), değişik şehirlerden bir araya topladığı bazı yazarların da yardımı ile başlangıçtan Sâsânîler döneminin sonuna kadar yaşamış şahırlardan söz eden *Şehnâme* adlı eserini kaleme almıştır. İlk izleri *Âyât-kâr-ı Zerîrân* ve *Kârname-i Erdeşîr-i Bâbekân* adlı eserlerde görülen manzum şehnâme yazma düşüncesi ise Mes'ûdî-yi Mervezî'nin *Şehnâme*'si ile gerçekleşmiştir. Ancak Mervezî'nin 300 (912) yılında yazdığı tahmin edilen ve minyatırlı olduğu anlaşılan *Şehnâme*'sinden bugüne bazı eserlerde yer alan sadece birkaç kayıttan ibarettir. Bu eseri Dakîkî'nin yazdığı manzum *Güşâsbnâme* takip etmiş, fakat şair 1000 beyit kadar yazdıktan sonra öldürüldüğü için eser yarım kalmıştır. Bundan sonra Firdevsî, Dakîkî'nin beyitlerini de kullanmak suretiyle ünlü *Şehnâme*'sini kaleme almıştır. İran millî birliğini sağlayan ve bugüne kadar önemini koruyan bu eser, aralarındaki ilişkileri de göstermek suretiyle bütün İran destanlarından toplu halde bahsedebilir. Daha sonra Firdevsî'nin bu büyük eserinden bazı konular başkaları tarafından alınıp genişletilerek bağımsız birer destan haline getirilmiştir. Bu alandaki ilk eser Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) yazdığı *Gerşâsbnâme*'dir. Onu sırasıyla hükümdar Behmen'in, Keşmir padişahının kızı Kütâyün ve Mısır sultanının kızı Hümâ ile olan gönül maceralarının anlatıldığı İranşâh b. Ebû'l-Hafs'ın *Behmennâme* adlı eseri, Hint hükümdarının İran şahından bir cengâver istemesi üzerine gönderilen kahraman Ferâmerz'in bu ülkedeki serüvenlerini konu eden müellifi meçhul *Ferâmerznâme*, yine müellifi bilinmeyen ve Ferîdun'dan önce isyan edip saltanat süren Dahâk'ın kardeşinin oğlu Kûş-i Pîlendân'ın hikâyesi olan *Kûşnâme*, Rüstem'in, kızlarından Bânû Güşesb'i tâlipleri arasında Güderz'in oğlu Gîv'e vermesiyle ilgi-

li *Bânûgüşesbnâme*, tamamen *Şehnâme*'yi taklit etmesine rağmen onda bulunmayan Rüstem'in hânedanına dair rivayetleri de içine aldığı için farklılık gösteren kahraman Berzû'nun serüvenlerinin anlatıldığı Atâ-i Râzî'nin *Berzûnâme* adlı eseri, Sirâceddin Osman b. Muhammed-i Muhtârî-i Gaznevî'nin (ö. 544/1149) üçüncü kuşağa kadar olan Rüstem hânedanı ile Berzû'nun oğlu Şehriyâr'ın serüvenlerine ait *Şehriyârname*'si ve Ferâmerz'in Keşmir padişahının kızından olan oğlu Âzerberzîn'in Behmen'e esir düşmesi ve Sistan'a götürülmesiyle ilgili *Âzerberzînnâme* takip etmiştir. Bu eserlerden sonra çeşitli kahramanları konu eden *Bîjennâme*, *Lohrâsbnâme*, *Sûsennâme*, yine Rüsteme dair *Dâstân-ı Kek-i Kûhşâd*, Cemşid'i ve Rüstem'in oğlu Cihangir'i anlatan *Dâstân-ı Cemşid* ile *Cihângirname* gelir. Millî nitelikteki destanların sonuncusu ise Zâl'in babası Sâm-ı Nerîmân'ın Çin fağfûrunun kızı Perîduht'a âşık olması sebebiyle yapılan savaşların nakledildiği *Sâmnâme*'dir.

Bunlardan başka destan tarzında yazılmış tarihî eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerin başlıcaları arasında Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 611/1214 [?]) *İskendername*'sini (*İkbâlname*) ve onu aynı konuda taklit edenlerden Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö. 725/1325) *Âyine-i İskenderî*'si ile Câmî'nin *Hürednâme-i İskenderî*'si, Pâyizî'nin Alâeddin Muhammed Harîzmşâh'ın (1200-1220) fetihlerini konu eden *Şehinşâhnâme*'si, Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî'nin (ö. 750/1350) İslâmiyet'in zuhurundan ve İran hükümdarlarından bahseden *Zafernâme*'si, Ahmed-i Tebrîzî'nin Cengiz Han'la ilgili *Şehinşâhnâme-i Tebrîzî*'si ve Seyfeddin Muhammed b. Ya'kûb el-Herevî'nin, Herat'ta hüküm süren Kert hânedanından Melik Fahreddin'in kumandanı Muhammed Sâm'ın 1307 yılında İlhanlılar'ın Herat'ı kuşatması sırasında gösterdiği kahramanlıkları konu alan *Sâmnâme-i Seyfî* adlı eseri sayılabilir. *Şehnâme*'nin etkisiyle Anadolu'daki ve Hindistan'daki hükümdarlar için de şehnâmeler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Kânî-yi Tûsî'nin Selçuklular, Ârifî Fethullah'ın Kanûnî Sultan Süleyman ve Bihiştî-i Şîrâzî'nin III. Murad için yazdıkları ile yine Bihiştî'nin Hindistan'da Cihangir'in kudretli eşi Nurcihan Begüm'ün (ö. 1645) fetihlerinin anlatıldığı *Veḳāyi' u z-zamân*, Şah Cihan'ın oğullarının savaşlarını ko-

nu edinen *Âşûb-i Hindûstân* ve Nâdir Şah'ın Hindistan'daki fetihlerinin anlatıldığı *Şehnâme-i Nâdirî* gibi eserleri zikredilebilir.

Millî destanların yanında dinî karakterde olanlar da yazılmıştır. Bunların kahramanları Hz. Ali gibi İslâm'ın ileri gelen kişileri idi ve Hz. Ali zamanla millî destanlardaki kahramanların yerine geçti. Bu tür eserlerin belli başlıları şunlardır:

Hâverânnâme. İbn Hüsâm diye tanıyan Muhammed b. Hüsameddin'in (ö. 875/1470) kaleme aldığı bu destanın konusunu, Hz. Ali'nin Eşter ve Ebû'l-Mihcen'le birlikte Doğu ülkesi hükümdarı Kubâd'a karşı yaptığı savaşlar oluşturur. Eser, adı bilinmeyen bir mütercim tarafından kısaltılarak *Hâverzemîn* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

Şehnâme-i Hayretî. Hayretî adlı bir şairin 953'te (1546) tamamladığı bu eserin konusunu Hz. Peygamber ve imamların savaşları oluşturur.

Gazvnâme-i Esîrî. Esîrî adlı bir şairin Kanûnî Sultan Süleyman adına yazdığı bu dinî destan Hz. Peygamber'in savaşlarını anlatır.

Şâhibkırânnâme. 1073'te (1662) nazmedilen, ancak yazarı belli olmayan bu eserde Hz. Hamza'nın İranlılaştırılmış menkıbeleri anlatılır, hatta kendisi Enûşirvân'ın sarayında padişahın kızının âşığı olarak gösterilir.

Hamle-i Haydarî. Mîr Muhammed Refî' Hân-ı Bâzil'in, Muîn b. Hâccî Muhammed Ferâhî'nin *Me'âricü'n-nübüvve ve medâricü'l-fütüvve* adlı mensur eserine dayanarak yazdığı bu destanın konusunu Hz. Peygamber'in ve özellikle Hz. Ali'nin hayat hikâyeleriyle gazveleri oluşturur. Eser, yazarın 1124'te (1712) ölümü üzerine yarım kalmış ve Ebû Tâlib-i İsfahânî tarafından tamamlanmıştır.

Dilgüşânâme. Âzâd-ı Bilgrâmî'nin (ö. 1200/1786) yazdığı bu destanın konusunu Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekaffî'nin başından geçenler oluşturmaktadır.

Kitâb-ı Hamle-i Râcî (*Kitâb-ı Hamle-i Molla Bemânali*). Râcî (XIII./XIX. yüzyıl) mahlaslı bir şair tarafından manzum olarak kaleme alınan eser *Hamle-i Haydarî* ile aynı konuları işler.

Hudâvendnâme. Melikûş-şuarâ Fethalhân-ı Sabâ-yî Kâşânî'nin (ö. 1238/

1823) bu destanı Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin savaşlarını en ayrıntılı şekilde anlatan eserlerden biridir.

Muhtârname. Meftûn mahlası ile tanınan Abdürrezzâkbeg b. Necef Kulî Han (ö. 1243/1827) tarafından nazmedilmiş olup Muhtâr es-Sekaffî'nin savaşlarını konu alır.

Ürd-i Bihîşt. Sürûş-i İsfahânî'nin (ö. 1285/1868) bu manzum destanı Hz. Peygamber ve on iki imamın hal tercümeleleriyle başlarından geçenleri anlatır.

Cengnâme. Âteşî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eser Hz. Ali'nin cenklerine dairdir.

Dâstân-ı Âlî-yî Ekber. Hz. Hüseyin ve oğlu Ali Ekber ile Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım'ın hal tercümelerini destan biçiminde anlatır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr* (nşr. Ahmed Zeki el-Adevî), Kahire 1343-48/1925-30; Dî-nevî, *el-Aḥbârü't-tuvâl* (nşr. V. Guirgass), Leiden 1888, s. 71, 81, 104; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), II, 43, 118; a.mlf., *et-Tenbîh*, s. 106; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinti mülûki'l-'arz ve'l-enbiyâ* (nşr. Gottwald), Leipzig 1844-48, s. 8, 16-17, 24, 44, 64; Seâlibî, *Ğureru aḥbâr mülûki'l-Fürs ve siyerihim* (nşr. Zotenberg), Paris 1900, s. 10, 42, 43, 341, 375, 388; Birûnî, *Âşârü'l-bâkıye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1878, s. 43-44, 67, 99, 119-190; *Mücmelû't-tevârîḥ ve'l-kıṣas* (nşr. Bahâr), Tahran 1318 hş., s. 2-3, 22, 38, 61, 67, 68, 70, 72, 77, 96, 136, 158, 167, 185, 506-507; L. Darmes-teter, *Etudes Iranienness*, Paris 1883, I-II; a.mlf., *Le Zend-Avesta*, Paris 1892-93, I-III; Christensen, *Les types du premier homme et premier roi dans l'histoire légendaire des Iranienne*, Leiden 1917-34; a.mlf., *Etudes sur Zoroastrisme de la perse antique*, Kopenhagen 1928; a.mlf., *Les gestes des rois dans les traditions de l'Iran antique*, Paris 1936; Nöldeke, *Das Iranische National epos*, Berlin 1920; H. Massé, *Firdevsî et l'épopée nationale*, Paris 1935; Zebihullah Safâ, *Hamâseserâyî der İrân*, Tahran 1352 hş., tür.yer.; Benveniste, "Âyât-kâr-ı Zerîrân", *JA*, CCXX, Paris 1932; H. Ritter, "Firdevsî", *IA*, IV, 643-649; V. Minorsky, "Turan", *IA*, XII/2, s. 107-112; Cl. Huart — [H. Massé], "Firdevsî", *El* (İng.), II, 918-920; *DMF*, II, 1445-1446.

TAHSİN YAZICI

Arap Edebiyatında Destan. Genel anlamda destan türünün Arap edebiyatında bulunup bulunmadığı konusu tartışmalıdır. Süleyman el-Bustânî, Homeros'un *İliada* tercümesine yazdığı uzunca mukaddimesinde (Kahire 1904) Arap edebiyatında destan konusunu ele alarak *İliada*, *Mahabarata* ve *Şehnâme* tarzında destanın Arap edebiyatında bulunmadığını ileri sürmüştü, ancak muallakâ-

tın ve *Cemheretü eş'ârî'l-'Arab*'daki şiirlerin birer destan parçası olabileceğini belirtmiştir. Margoliouth da İbnü'l-Mu'tezz'in (ö. 296/908) Abbâsî Halifesi Mu'tazid-Billâh ve dönemi hakkındaki 418 beyitlik urcûzesinin, İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) Endülü's Emevî Halifesi III. Abdurrahman hakkındaki 445 beyitlik urcûzesi ile Ebû Firâs el-Hamdânî'nin kendisi, ailesi ve daha önceki akraba ve ecdadı ile övünmek maksadıyla yazdığı 225 beyitlik *Râ'îyye*'sinin sunî tarzda birer destan (épopée) olabileceğini söylemiştir (Abdülvehhâb es-Sâbûnî, s. 276). Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Kitâbü Eyyâmî'l-'Arab kabale'l-İslâm* adlı eserini tahkik ederek neşreden Âdil Câsim el-Beyâtî, bu eserin de tıpkı *Gılgamış* ve *İliada* gibi bir destan olduğunu, ancak rivayet edilirken parça parça nakledilmeleri sebebiyle bütünlüğü sağlayan geçiş kısımlarının kaybolduğunu öne sürmüştür (nâşirin mukaddimesi, s. 119-155). Şevkî Dayf ile Hannâ el-Fâhûrî ise şiirin genel olarak epik, lirik, dramatik ve didaktik olmak üzere dört kısma ayrıldığını, bilhassa Câhiliye dönemi Arap şiirinin lirik (gınâî) olduğunu, destan kısmını ihtiva eden epik (kıssasî) şiirin Câhiliye dönemi şiirinde, dolayısıyla Arap edebiyatında bulunmadığını söylemektedir.

Bütün bunlardan, elde mevcut ilk dönem Arap edebiyatında tabii destan ölçülerine uygun bir destan olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak sunî destan tarzında kahramanlığı konu edinen şiir ve nesir parçaları bulunmaktadır. Bunlardan, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın Câhiliye Arapları'nın savaşlarını konu edinen *Kitâbü Eyyâmî'l-'Arab kabale'l-İslâm*'ı, anonim eserlerden Antere b. Şeddâd'ın (ö. m. 614 [?]) kahramanlık larını anlatan *Sîretü'l-Anter*, Hilâl kabilesinin Yemen'den Magrib'e göçünü hikâye eden *Sîretü Ebî Zeyd el-Hilâlî* (*Sîretü Benî Hilâl*), Yemen Arapları'nın Habeş istilâsına karşı direnişini ve Habeşliler'in Yemen'den atılışını konu edinen *Sîretü Seyf b. Zîyezen*, Benî Kilâb ile Benî Süleym arasında geçen savaşları ve bu savaşlarda Benî Kilâb kabilesine mensup Zâtülhimme'nin yaptıklarını anlatan *Sîretü'l-Emîre Zâtî'l-himme*, Ebû'l-Alâ el-Maarî'nin (ö. 449/1057) öbür dünyaya yaptığı hayalî bir seyahati anlatan *Risâletü'l-gufrân*'ı, İbnü'l-Mu'tez ile İbn Abdürabbih'in urcûzeleri ve Ebû Firâs el-Hamdânî'nin *Râ'îyye*'si sunî tarzda birer destan sayılabilir.